

POSUDKY A ZPRÁVY

Ludmila Uhlířová a nová éra jazykového poradenství

Jméno letošní jubilantky PhDr. Ludmily Uhlířové, CSc., dr. h. c., přední české lingvistky, bohemistky a slavistky, jistě není čtenářům *Naší řeči* neznámé.¹ V letech 2003–2008 byla její vedoucí redaktorkou, v redakční (nyní odborné) radě tohoto časopisu působí ještě mnohem déle.²

Celý profesní život L. Uhlířové (nar. 3. března 1940 v Praze) byl nerozlučně spjat s Ústavem pro jazyk český, kde začala pracovat hned po ukončení studií češtiny a bulharštiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Tehdejší ředitel ústavu Bohuslav Havránek si talentovanou stážistku v roce 1962 sám vybral do nově vznikajícího oddělení matematické lingvistiky, jež se soustředilo na kvantitativní popis současné češtiny.³ Zde L. Uhlířová působila dvě desetítky let a specializovala se zvláště na problematiku české syntaxe a slovosledu. Lásku k syntaxi v ní prý podnítil už na fakultě profesor Vladimír Šmilauer a jejímu studiu zůstala věrná napořád. Vedle nepublikované disertační práce *Kvantitativní charakteristiky věty a výpovědi v češtině*, řady příspěvků ve vědeckých sbornících a časopisech (např. v *Prague Studies in Mathematical Linguistics* či *Journal of Quantitative Linguistics*) a účasti při tvorbě kolektivních ústavních publikací, jimiž byly např. frekvenční slovníky češtiny v 80. letech, *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*,⁴ *O češtině v číslech*,⁵ *Mluvnice češtiny*,⁶ zde připomeňme i dvě monografie, v nichž se zabývala aktuálním členěním větným. Tou první je *Knížka o českém slovosledu* (Academia, 1987), tou druhou *Slovanšská věta* (Euroslavica, 1996), kterou napsala společně s Helenou Běličovou v době jejich působení ve slavistickém oddělení ústavu.

Zájem L. Uhlířové o obecnou lingvistiku, typologii a srovnávací skladbu slovanských jazyků, zvláště o srovnávací analýzu češtiny a bulharštiny, se nikterak nezmenšil ani po roce 1989, kdy bylo oddělení slavistiky zrušeno a jubilantka začala pracovat v oddělení jazykové kultury a gramatiky. Dokazují to nejen její četné kontrastivní studie v domácích i zahraničních periodikách a sbornících z devadesátých let a přelomu století,⁷ ale i vedení projektu spolupráce mezi Ústavem pro

¹ Srov. SVOBODOVÁ, I. – KRAUS, J.: K životnímu výročí Ludmily Uhlířové. *Naše řeč*, 2000, 83, s. 48–49.

² L. Uhlířová rovněž působí v redakčních radách časopisů *Slovo a slovesnost*, *Časopis pro moderní filologii* a *Säpostavitelno ezikoznanie* (Sofia).

³ Podrobněji v rozhovoru s L. Uhlířovou in *Rozhovory s českými lingvisty II* (eds. J. Chromý, E. Lehečková). Praha: Akropolis, 2009, s. 315–340.

⁴ TĚŠITELOVÁ, M., a kol.: *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha: Academia, 1985.

⁵ TĚŠITELOVÁ, M., a kol.: *O češtině v číslech*. Praha: Academia, 1987.

⁶ *Mluvnice češtiny III*. Praha: Academia, 1987.

⁷ Např. UHLÍŘOVÁ, L.: O kategorii neurčenosti v bulharštině a v češtině (příspěvek ke konfrontaci). In: *Obštnost i mnogoobrazie na slavjanskite ezici*. Sofija: Akademično slavistično družestvo, 1997, s. 102–106; UHLÍŘOVÁ, L. – SIEWIERSKA, A.: An overview of word order in Slavic languages. In: *Constituent order in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1998, s. 105–149; UHLÍŘO-

jazyk český AV ČR a Ústavem pro bulharský jazyk BAV *Čeština a bulharština v kontextu informační společnosti* v letech 2005–2007.⁸ O popularitě české slavistiky v zahraničí svědčí mj. rovněž čestný doktorát, který jí udělila Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského v roce 2004.

Lingvistická všestrannost, precizní práce s jazykovým materiálem, vysoká úroveň teoretického myšlení a přitom schopnost vyložit problémy jasně a srozumitelně, tím vším byla charakteristická práce L. Uhlířové také v oddělení jazykové kultury a gramatiky, které v letech 1998–2004 vedla po Zdeňku Hlavsovi a na jehož vědecké činnosti se s neuvěřitelným pracovním elánem podílela až do loňského roku. Není od věci připomenout, že oddělení jazykové kultury se kromě teoretického studia v oblasti jazykových norem, řečové kultury a sociologie jazyka věnuje rozsáhlé konzultační a jazykověvýchovné činnosti.⁹ Jazyková poradna zahájila svou činnost současně se založením Ústavu pro jazyk český v roce 1946 (na stejné adrese v Praze, v Kanceláři slovníku jazyka českého a redakce *Naši řeči*, však jazyková poradna fungovala již od roku 1936).¹⁰ Po celou dobu byla a je jediným bohemistickým pracovištěm, které poskytuje soustavné jazykové poradenství nejrůznějším uživatelským skupinám. A byla to právě L. Uhlířová, kdo v oddělení jazykové kultury na sklonku století inicioval mimořádně úspěšné grantové projekty, jež významně ovlivnily podobu současného jazykového poradenství.

Nejen lingvistické nadšení, pracovitost a otevřenost vůči novým podnětům, ale i velmi kladný vztah k moderním technologiím a počítačovému zpracování lingvistických dat přivedly L. Uhlířovou už za studií do oddělení pro teorii strojového překladu na katedře českého jazyka Filozofické fakulty UK a později do oddělení kvantitativní lingvistiky Ústavu pro jazyk český ČSAV. Přinos lingvisticky erudované, a navíc i počítačově gramotné osobnosti do jazykové poradny, kde se na počátku devadesátých let vyhledávaly všechny podklady k odpovědím na dotazy tazatelů ručně (nejen ve slovnících a dalších příručkách, ale také např. v lístkovém katalogu *Naši řeči*), byl neocenitelný.

Intenzivně postupující elektronizace vedla L. Uhlířovou k myšlence na novou metodu, jak ukládat jazyková data v poradně. V letech 1994–1996 se za podpory jejího grantu *Archivace lingvistických dat/dokumentů na počítači a jejich sociolingvistická analýza* začala s pomocí počítačových odborníků budovat počítačová databáze jazykových dotazů. Databáze byla koncipována tak, aby mohla sloužit při každodenní poradenské činnosti a zároveň jazykovědcům poskytovat různá lingvistická a sociolingvistická data – v databázi bylo možné vyhledávat podle různých hledisek:

VÁ, L.: Ezikovata situacija i ezikovite normi dnes – vzaimozavisimosti i perspektivi. *Bălgarska reč*, 2005, 10, s. 5–10; UHLÍŘOVÁ, L.: Ke stavu pravopisné a výslovnostní kodifikace bulharštiny po roce 2000. *Slavia*, 2006, 75, s. 51–57.

⁸ Z výsledků této plodné meziakademické spolupráce jmenujme např. příspěvky UHLÍŘOVÁ, L. – TOMOV, M.: Jazykové poradenství v Bulharsku: blízké a odlišné zároveň. *Naše řeč*, 2008, 91, s. 206–213; UHLÍŘOVÁ, L.: Jazykovědci píší e-maily. Ezikovi spravki po elektronna poshta. In: *Bulgaristica – Studia et argumenta*. München: Otto Sagner, 2008, s. 485–492; UHLÍŘOVÁ, L.: O vyjadřování deixe v české a bulharské nominální skupině. S využitím českých a bulharských korpusů. *Slavia*, 2008, 77, s. 177–204.

⁹ Po osamostatnění oddělení gramatiky v roce 2004 je provoz jazykové poradny nadále zajišťován oddělením jazykové kultury.

¹⁰ Zajímavé je o tom pojednáno in UHLÍŘOVÁ, L.: Méně známá kapitola z historie pražské jazykové poradny. *Naše řeč*, 2006, 89, s. 260–263.

podle klíčového slova v dotazu, podle jazykové oblasti, profese tazatele, autora odpovědi atd.¹¹ Na tento projekt navazoval další grant L. Uhlířové: *Sociologie jazyka a jazykové poradenství v éře elektronických médií* (1998–2000). Databáze budovaná kolektivem pracovníků jazykové poradny byla rozšířena a data v ní zařazená měla být tematicky utříděna tak, aby jejich vyhledávání, zpracování a vyhodnocování bylo rychlé a funkční. Tento projekt již ve svém návrhu předjímal brzké připojení Ústavu pro jazyk český k internetu a možnost odpovídat na dotazy odborné i laické veřejnosti prostřednictvím elektronické pošty.¹²

Odpovídání na dotazy zaslané na e-mailovou adresu <poradna@ujc.cas.cz> bylo dalším krokem ve vývoji jazykového poradenství. Nová forma poradenské činnosti s sebou ovšem přinesla radikální nárůst počtu tazatelů – se stoupajícím počtem uživatelů internetu rostl i počet uživatelů obracujících se na jazykovou poradnu prostřednictvím e-mailu. V průběhu let 1998–2009 odpověděla jazyková poradna celkem na více než šedesát dva tisíc e-mailů žádajících o jazykovou radu. Jen za loňský rok to bylo 9327 dotazů.¹³

Přístup k internetu umožnil, aby jazyková poradna nejdříve vytvořila vlastní internetovou stránku. Její součástí se stala mimo jiné rubrika často kladených otázek.¹⁴ Tato rubrika byla v průběhu následujících deseti let průběžně upravována, doplňována a stala se i podkladem popularizační příručky *Na co se nás často ptáte*.¹⁵ Další internetovou rubrikou určenou pro tazatele, která je každý týden pravidelně doplňována, jsou od roku 2006 dotazy týdne.¹⁶ Tyto rubriky však zdaleka nedokázaly poskytnout odpovědi na všechny dotazy tazatelů. Vzhledem k neustále stoupajícímu zájmu o poradenské služby a stále důrazněji vyslovovaným požadavkům odborné i laické veřejnosti, aby

¹¹ Podrobněji in UHLÍŘOVÁ, L.: Archivace lingvistických dat na počítači I a II. *Naše řeč*, 1996, 79, s. 171–186, 225–237.

¹² Podrobněji viz např. UHLÍŘOVÁ, L.: Jazyková poradna pro rok 2000. *Slovo a slovesnost*, 1999, 60, s. 241–246; UHLÍŘOVÁ, L.: O co se zajímají ti, kdo posílají dopisy, faxy a e-maily jazykové poradně? *Naše řeč*, 1999, 82, s. 225–236; UHLÍŘOVÁ, L.: Internetový dialog jazykové poradny s veřejností (poradna@ujc.cas.cz). *Naše řeč*, 2001, 84, s. 1–15; UHLÍŘOVÁ, L.: Jazyková poradna v měnění se komunikační situací u nás. *Sociologický časopis*, 2002, 38, s. 443–455.

¹³ Je zcela prokazatelné, že počet dotazů adresovaných jazykové poradně stoupá. Zatímco v 80. letech bylo za 4 hodiny v průměru odpovězeno na cca 40 telefonických dotazů, v současnosti připadá stejný počet na 2 hodiny (výjimkou nejsou dny, kdy počet telefonických dotazů vzroste na 70 a více). K radikálnímu nárůstu došlo u dotazů e-mailových. Zatímco v r. 1999 bylo zodpovězeno 301 e-mailů, v r. 2000 bylo zodpovězeno 1134 e-mailů a v r. 2001 to bylo 2947 e-mailů. V r. 2002 počet zodpovězených dotazů stoupl na 2988, přestože provoz poradny tehdy musel být na určitou dobu přerušen v důsledku poškození budovy ústavu povodněmi. V r. 2003 bylo zodpovězeno 3553 e-mailů, v r. 2004 to bylo 6043 e-mailů, v r. 2005 už 7880 e-mailů, v r. 2006 pak 8994 e-mailů a v r. 2007 dokonce 9625 e-mailů. V roce 2008, kdy byla zveřejněna výkladová část *Internetové jazykové příručky* (v březnu), počet dotazů mírně poklesl na 9359 e-mailů. Za rok 2009 bylo zodpovězeno 9327 e-mailů. Pracovníci jazykové poradny nyní odpovídají každý pracovní den průměrně na 35–40 e-mailových žádostech o rady a vysvětlení. Nutno ovšem podotknout, že některé e-maily obsahují hned několik jazykových dotazů. E-mailové žádosti s více než deseti dotazy nejsou ojedinělé; často přicházejí od profesionálních uživatelů češtiny, např. redaktorů a korektorů.

¹⁴ <<http://www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm>>.

¹⁵ ČERNÁ, A. – SVOBODOVÁ, I. – ŠIMANDL, J. – UHLÍŘOVÁ, L.: *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia, 2002.

¹⁶ <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=dotty2006>>.

si uživatelé mohli vyhledávat informace o jazyce kdykoli sami, a to co nejsnazším a nejrychlejším způsobem, bylo třeba vymyslet ještě efektivnější, sofistikovanější nástroj jazykového poradenství. Tím se měla stát komplexní internetová příručka českého jazyka.¹⁷ U zrodu *Internetové jazykové příručky* stála opět L. Uhlířová a její kolegyně a kolegové z jazykové poradny. Hlavní řešitelkou tohoto projektu nazvaného *Jazyková poradna na internetu* (2004–2008) se tentokrát stala Ivana Svobodová, spoluřešitelem Karel Pala z Fakulty informatiky Masarykovy univerzity.¹⁸

To, jak by měla jazyková příručka na internetu a další elektronizace jazykové poradny vypadat, nastínily L. Uhlířová, I. Svobodová a nová vedoucí oddělení jazykové kultury M. Pravdová ve společné stati *Současný stav a perspektivy jazykové poradny*.¹⁹ Cílem projektu bylo využít internetové sítě jakožto prostředku bezkontaktního předávání nejrůznějších informací, tedy i jazykových, a vytvořit první akademickou elektronickou jazykovou příručku jako zdroj poznání a popisu současného jazyka (s důrazem na vývojové tendence, stav kodifikace a variantnost jazykových prostředků v závislosti na komunikační situaci) a zároveň jako nový, efektivnější způsob komunikace lingvistů s veřejností. V březnu 2008 byla uživatelům na adrese <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>> zpřístupněna výkladová část příručky, poskytující obecné poučení o 157 vybraných jazykových jevech. V lednu 2009 byla zveřejněna slovníková databáze o rozsahu 62 000 hesel, jež jsou opatřena jazykovými informacemi (o pravopisu, morfologii, dělení slov, výběrově také příklady užití, výslovnost, rekce). Od té doby mají všichni uživatelé internetu přístup do relativně uceleného souboru jazykových údajů, který zahrnuje přehledný popis problematických jevů a šedesát dva tisíc jednotek současné slovní zásoby češtiny. Díky zvolené koncepci a metodologii je možné příručku neustále rozšiřovat, popř. také korigovat s ohledem na dynamiku jazykového vývoje. Záměrem řešitelského týmu je doplňovat jazyková data v internetové aplikaci i nadále; prohlubovat popis současné češtiny (též na pozadí historického vývoje), rozšiřovat výklady u jednotlivých hesel a zvýšit celkový počet hesel.²⁰

¹⁷ Záměr vytvořit internetovou příručku českého jazyka posílil také fakt, že obdobné internetové příručky jsou vytvářeny i v jiných jazycích, např. <<http://www.askoxford.com/>>, <<http://www.gramota.ru/>> nebo <http://www.duden.de/deutsche_sprache/sprachwissen/rechtschreibung/>.

¹⁸ Výčet grantových aktivit L. Uhlířové však zdaleka nekončí. Společně se svým manželem prof. Ing. Janem Uhlířem, CSc., bývalým děkanem Elektrotechnické fakulty ČVUT, řešila v letech 1996–2001 interdisciplinární grant *Teorie a aplikace hlasové komunikace v češtině*. V letech 2001–2003 se účastnila výzkumu *Centra počítačové lingvistiky* (řešitelka E. Hajičová, spoluřešitelé za ÚJČ L. Uhlířová, F. Štícha), v letech 2003–2005 byla členkou řešitelského kolektivu grantu *Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu* (řešitel F. Štícha), v letech 2004–2008 členkou řešitelského kolektivu grantu *Data a nástroje pro informační systémy* (řešitelka B. Vidová-Hladká, spoluřešitel za ÚJČ J. Králík) a v letech 2006–2008 členkou řešitelského kolektivu grantu *Kapitoly z české gramatiky* (řešitel F. Štícha).

¹⁹ UHLÍŘOVÁ, L. – SVOBODOVÁ, I. – PRAVDOVÁ, M.: *Současný stav a perspektivy jazykové poradny. Naše řeč*, 2005, 88, s. 113–127.

²⁰ Na vzniku *Internetové jazykové příručky* (viz <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>) se v rámci projektu *Jazyková poradna na internetu*, reg. č. 1ET200610406, v letech 2004–2008 podíleli pracovníci Ústavu pro jazyk český AV ČR Anna Černá, Jan Chromý, Hana Konečná, Hana Mžourková, Markéta Pravdová, Martin Prošek, Kamila Smejkalová, Ivana Svobodová, Ludmila Uhlířová a pracovníci Fakulty informatiky Masarykovy univerzity Dana Hlaváčková, Karel Pala a Pavel Šmerk.

Vize L. Uhlířové o maximální elektronizaci práce jazykové poradny se začala zdárně naplňovat. Profesionalita tohoto pracoviště je plně srovnatelná s úrovní jazykových poraden a pracovišť zabývajících se teorií a praxí jazykové kultury v jiných evropských zemích; současnou mírou elektronizace svých činností mnohé z nich předčí. V dubnu 2009 získal kolektiv autorů *Internetové jazykové příručky* Medaili Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy 1. stupně „za zlepšování podmínek pro výuku mateřského jazyka na všech typech škol“. O úspěchu a potřebnosti internetové příručky českého jazyka však svědčí především velice pozitivní reakce návštěvníků této webové stránky a její návštěvnost. Za dobu prvních tří měsíců provozu *Internetové jazykové příručky* bylo zaznamenáno 1 250 000 přístupů (kliknutí) ze 106 000 různých adres. Denní průměr za toto období činil 13 900 přístupů. Srovnatelnou četnost návštěv má příručka i nyní.²¹ Také z písemných reakcí tazatelů vyplývá, že webové stránky poradny hojně navštěvují a velmi kladně hodnotí.

Vedle úspěšné vědecké činnosti na poli syntaxe českého jazyka (s uplatněním metod kvantitativní lingvistiky), kontrastivní slavistiky, gramatiky, textové lingvistiky, jazykové kultury a sociolingvistiky se ještě zmiňme o jubilatčinnosti popularizační a jazykověvýchovné. Na přelomu století psala pravidelné jazykové koutky pro časopis *Naše rodina* a nepravidelné jazykové koutky pro časopis *Rybářství*. Příznivci Českého rozhlasu 2 (Praha) mohli naslouchat jejímu příjemnému hlasu v pořadu *Kdo to ví, odpoví* a občas lze tuto milou a usměvavou dámu spatřit i v zábavně-vzdělávacím pořadu *O češtině*, který od roku 2006 vysílá Česká televize 2. Mnoho jejích brilantních odpovědí na jazykové dotazy veřejnosti bylo otištěno v *Naší řeči* v rubrice *Z dopisů jazykové poradně* a dalo také podnět ke vzniku řady půvabných drobností (např. o *jeklu/jäklu*, *mešterce*, *galusce*, *marmyšce*, *brownfeldu* atd.).

Ludmila Uhlířová pracovala v Ústavu pro jazyk český více než čtyřicet let. Poslední desítku let jsem měla tu čest s ní strávit v kanceláři oddělení jazykové kultury a jazykové poradny. Na svém staříčkém pracovním stole měla vždy tak uklizeno, jako by za ním nikdo ani neseděl, a přitom do práce přicházela mezi prvními, odcházela z ní mezi posledními a svému počítači, u kterého celý den tiše a pilně pracovala, pak často v žertu poděkovala. Smysl pro humor jí nechyběl nikdy. Stejně tak ani sportovní duch. Málokdo ví, že dodnes pravidelně plave, jezdí na kole, obouvá pohorky, škrábe se do kopců a zlézá vrcholky hor. Ve svém okolí jsem dosud nepotkala nikoho tak přátelského, vstřícného, taktního, skromného, laskavého, srdečného, vlídného a lidského. Nomen omen, Ludmila je přece jméno slovanské a znamená „lidu milá“. Hodně zdraví, štěstí a radosti, milá Lido!

Markéta Pravdová

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
pravdova@ujc.cas.cz

²¹ Za poslední tři měsíce roku 2009 to bylo 1 160 000 přístupů z 86 000 různých adres, v průměru 12 600 denně. V lednu roku 2010 bylo zaznamenáno 455 000 přístupů ze 42 000 různých adres, tedy 14 700 denně. Děkuji P. Šmerkovi z FI MU za poskytnutí statistických dat o návštěvnosti *Internetové jazykové příručky*.